

– удосконалення нормативно-правого поля регулювання ринку праці, вирівнювання системи соціальних стандартів і гарантій; заходи непрямого економічного впливу (стимулювання діяльності великих та особливо малих підприємств, підтримка сільськогосподарського виробника тощо). Зниження напруженості на ринку праці можливе завдяки створенню робочих місць із режимом неповного робочого дня, передусім, у пріоритетних видах економічної діяльності (це рекреація й туризм, виробництво послуг, високі технології та діяльність, пов'язана з транскордонним розташуванням). Необхідно змістити, на нашу думку, акценти у державній політиці зайнятості на інноваційну компоненту із пріоритетним розвитком людини в умовах інформаційного суспільства та нарощування глобалізаційних процесів.

Література

1. <http://library.if.ua/book/72/5281.html>
2. Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати : кол. моногр. / [Д. П. Богиня, Г. Т. Куликов, В. М. Шамота, Л. С. Лисого та ін.]. – К. : ІЕ НАН України, 2001. – 300 с.
3. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління / Н. Р. Нижник, О. А. Машков. – К. : УАДУ, 1998. – 160 с.
4. Ком'яков О. М. Державне регулювання перехідної економіки : автореф. на здобуття наук. ступеня дис. канд. екон. наук. : спец. 08.01.01 / О. М. Ком'яков ; Київ.нац.екон.ун-т. – К., 2000. – 20 с.
5. Єсінова Н. І. Економіка праці та соціально-трудова відносини : [навч. посіб.] / Єсінова Н. І. – К. : Кондор, 2004. – 432 с.
6. Макроекономіка / [А. Г.Савченко, Г. О. Пуктаєвич, О. М. Тіньонко та ін.]. – К. : Либідь, 1995. – 208 с.
7. Державне регулювання економіки / [І. Р. Михасюк, А. Д. Мельник, М. Крупка, З. Залого]. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – 592 с.
8. Качан Є. П. Принципи та методи формування регіональної політики ринку праці / Є. П. Качан // Зайнятість та ринок праці : міжвідом. наук. зб. – К., 2001. – Вип. 15. – С. 3–16.

Надійшла 01.10.2010

УДК 314

Д. П. МЕЛЬНИЧУК

Житомирський державний технологічний університет

РЕПРОДУКТИВНА МОТИВАЦІЯ В УМОВАХ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ: ОСОБЛИВОСТІ Й НАСЛІДКИ В ПЛОЩИНІ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

В статті охарактеризовано складові репродуктивної мотивації та визначено фактори, що обумовлюють їх зміст за сучасного рівня економічного розвитку країн Європи та держав пострадянського простору. Викладено результати дослідження особливостей та наслідків репродуктивної поведінки населення України. Проаналізовано вплив сучасних показників народжуваності на перспективи нагромадження та використання національного людського капіталу.

The components of reproductive motivation have been characterized in the article. The factors which determinate the contents of these components in modern level of economic development of European countries and postsoviet states have been defined. The results of research of peculiarities and consequences of reproductive behaviour of Ukrainian population have been discovered. The influence of modern indicators of birth rate and perspectives of accumulation and using of national human capital has been analyzed.

Ключові слова: демографічна поведінка, репродуктивна установка та мотивація, народжуваність, депопуляція населення, людський капітал.

Постановка проблеми. Спад репродуктивної активності на територіях з високим та середнім рівнем економічного розвитку дедалі більше актуалізує проблематику визначення дієвих заходів та інструментів демографічної політики. На фоні суттєвого подовження тривалості життя на Заході та його значного скорочення в країнах пострадянського простору низький рівень народжуваності створює суттєві демографічні диспропорції та кидає виклик подальшому соціально-економічному благополуччю різних держав світу. Сьогодні все частіше доводиться чути про невідворотність глобальної демографічної кризи та її негативний вплив на всі сфери життєдіяльності людства.

В демографічній науці під кризою розуміють глибоке порушення пропорцій відтворення населення, що створює загрозу для його існування. Протягом всієї історії людської цивілізації впритул до кінця XVIII ст. основними причинами подібних криз були голодування, епідемії та війни, внаслідок яких висока смертність призводила до різкого скорочення населення, а іноді й до повного обезлюднення територій [1, с. 212]. Натомість сьогодні демографічні кризи у більшості випадків обумовлюються зовсім іншими факторами. Зокрема, в європейських країнах різні соціально-економічні передумови призводять до подібних демографічних наслідків – надмірного послаблення репродуктивної мотивації та значного скорочення

чисельності новонароджених громадян. І якщо основною причиною подібної ситуації в Східній Європі є низький рівень життя, який обмежує поле вибору сімейних пар при аналізі репродуктивних альтернатив, то, як це не парадоксально, Західна Європа опинилася в пастці високого рівня життя, коли репродуктивні пріоритети нівелюються широким спектром можливостей самореалізації в суспільстві.

Зазначимо, що криза відтворення населення безпосередньо впливає на результативність нагромадження національного людського капіталу внаслідок того, що зменшується сама кількість тих, хто здатен сформувати й засвоїти принципово нові знання, опанувати інноваційні професійні навички, застосувати їх в процесі продуктивної праці. Саме тому розв'язок демографічних проблем, і передусім їх репродуктивної складової, виступає нині одним з основних пріоритетів для переважної більшості країн світового співтовариства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Не ставлячи за ціль теоретичне переосмислення термінологічного базису економіки праці, що неодноразово робилося автором в інших працях, відштовхнемося від широко поширеного визначення, у відповідності до якого людський капітал – це економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника та національного доходу [2, с. 16–17]. Викладений підхід дозволяє в повній мірі зрозуміти ту надзвичайно важливу роль, яку виконує людський капітал в поточну епоху економіки знань.

Проблематика формування та використання людського капіталу лягла в основу наукових досліджень таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як Т. Шульц, Г. Беккер, І. Фішер, О. Грішнова, А. Колот, В. Куценко, В. Близнюк, О. Бородіна, Р. Капелюшников, Л. Лісогор, О. Кошулько, Т. Кір'ян, Л. Тертична та інших. Завдяки їх працям наукова спільнота визнала унікальність людського капіталу як соціально-економічного феномену, який за сучасних умов необмеженої інформатизації всіх сфер життєдіяльності людства виступає базисом та передумовою його подальшого розвитку.

Демографічна ж складова нагромадження національного людського капіталу вивчається науковцями різних країн світу. В Україні така робота проводиться вченими Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАНУ під керівництвом академіка НАНУ Лібанової Е.М. Завдяки їх зусиллям конкретизовано демографічні перспективи розвитку України, в тому числі й в контексті відтворення людського капіталу. Проте, недостатньо вивченими залишаються питання впливу окремих складових репродуктивної поведінки населення на процес відтворення цього активу у загальнодержавних масштабах. Зроблені висновки лягають в основу уточнення демографічної політики з урахуванням пріоритетів формування та використання людського капіталу України.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей репродуктивної мотивації та специфіки репродуктивної поведінки населення України, а також в уточненні впливу поточних тенденцій у сфері народжуваності на перспективи формування й використання національного людського капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку П. Друкера, найбільш характерна риса нашого часу, хоча б в силу її безпрецедентності для світової історії – це різке зниження народжуваності в розвинутих країнах. Так, у Західній та Центральній Європі, а також в Японії коефіцієнт народжуваності вже давно впав нижче граничної межі, необхідної для простого відтворення населення (2,1 дитини на одну жінку дітородного віку). В деяких найбагатших районах Італії коефіцієнт народжуваності наприкінці минулого тисячоріччя знизився до 0,8, а в Японії він склав 1,3. Прогресування таких тенденцій обумовлюватиме зниження чисельності населення, наприклад, Італії з 60 млн до 20–22 млн в термін до кінця ХХІ століття. В Японії ж таке зниження може скласти близько 60% – з 125 млн до 50–55 млн осіб. Згідно висновків вченого, чисельність мешканців цих та багатьох інших країн вже досягла свого максимуму. Натомість в США вона збільшуватиметься найближчі 20–25 років, щоправда після 2015 р. домінуючу частку населення складуть особи віком понад 55 років [3, с. 69]. В тому числі, класик менеджменту акцентує увагу на тому, що навіть не чисельність населення важлива сама по собі – важливим є й співвідношення окремих вікових груп в межах загальної популяції. Таке зіставлення визначатиме демо економічну напругу в суспільстві, що обумовлюватиметься чисельним домінуванням громадян, які в силу певних причин не здатні реалізовувати власну робочу силу на ринку праці, над тими, хто є суб'єктом подібних взаємовідносин. На цьому ж наголошують й українські вчені. Так, Е. Лібанова та П. Шевчук зазначають: "...звичай забувають, що справжні проблеми почнуться тоді, коли малі за чисельністю когорти народжених у час низької народжуваності досягнуть працездатного віку. Вже нині Україна знаходиться перед викликом майбутнього: жити і працювати в умовах колосального вичерпання демографічного, зокрема, трудового потенціалу" [4, с. 25]. Охарактеризована ситуація відбиває процес демографічного старіння населення. Особливістю є те, що таке старіння у більшості випадків відбувається як "знизу", так і "зверху" одночасно.

Демографічне старіння означає збільшення частки літніх та старих людей у загальній чисельності мешканців країни. До подібних наслідків призводять тривалі зміни у характері відтворення населення. "Старіння знизу" відбувається за рахунок поступового скорочення чисельності дітей внаслідок зниження народжуваності, а "старіння зверху" обумовлюється зростанням питомої ваги літнього населення в

результаті скорочення смертності в старшому віці при відносно повільному зростанні числа новонароджених. Окремий внесок у демографічне старіння населення роблять міграційні процеси, проте у загальносвітових масштабах їх вплив є неоднозначним, адже за їх рахунок постаріння населення однієї країни логічно спричиняє омолодження іншої. Так, у [3, с. 70] міститься думка, яка характеризує подібний перебіг подій: “Навіть якщо рівень народжуваності у розвинутих країнах різко зросте, пройде не менше двадцяти років, доки новонароджені досягнуть працездатного віку. Немає нічого – за виключенням безпрецедентно масової імміграції, – що могло б попередити вкрай сильну нехватку робочої сили традиційного працездатного віку”.

Отже, стрімкі демографічні трансформації, що спостерігаються сьогодні на територіях більшості розвинених країн світу, створюють глобальні загрози репродуктивного характеру внаслідок згасання сили репродуктивної мотивації та значного зменшення чисельності тих, хто здатен реалізувати дітородні наміри. Такий перебіг подій ставить під сумнів не тільки демографічні, але й соціально-економічні перспективи розвитку націй, адже в результаті постаріння населення невпинно зменшуватиметься й ліквідність нагромадженого людського капіталу – відбуватиметься його руйнація та знецінення. Це пояснюється тим, що разом із людиною морально застарівають й знання та навички, якими вона володіє. Звісно, це відбувається не завжди, проте, переважно саме до таких наслідків призводить швидке постаріння населення, тим паче за відсутності виваженої освітньої політики. За таких умов цілком ймовірним є деградація трудових ресурсів країни внаслідок обмеженої кількості молоді – власників та розпорядників прогресивного людського капіталу.

З метою подолання подібних тенденцій цивілізований світ все більшої уваги приділяє репродуктивним проблемам. Та їх розв’язок не є простим. Внаслідок цього в Японії та країнах Заходу вже сьогодні очікується оновлення моделі соціально-трудових відносин, за якої активна роль відводиться працівникам похилого віку і, особливо, літнім працівникам розумової праці. Це, й справді, видається можливим за рахунок значного відриву характеристик середньої тривалості життя громадян економічно розвинених держав від подібних показників в країнах пострадянського простору. І якщо П. Друкер передбачає найближчим часом підняття пенсійного віку на території старої Європи та США до 79 років [3, с. 71], то на теренах України, де в середньому населення ледве перестрибує 62-річний бар’єр, такі пропозиції видаються не менш як фантастичними.

Викладене ще раз ілюструє факт неприйнятності багатьох західних рецептів подолання різноманітних криз й забезпечення прискореного соціально-економічного розвитку в ринкових умовах. Україні необхідно відшукувати власний шлях, відправною точкою на якому, серед іншого, має виступити стримування галопуючих темпів депопуляційних тенденцій на основі реалізації оновлених засад демографічної політики, в тому числі й її репродуктивно орієнтованої складової. Для розробки останньої необхідно володіти вірогідною інформацією стосовно специфіки дітородних переконань населення репродуктивного віку.

Необхідно зазначити, що в українських умовах, коли прогрес демографічних негараздів вражає, а його наслідки є катастрофічними, все більше уваги з боку наукової громадськості та представників органів державної влади приділяється проблемам, що пов’язані з депопуляцією населення. Підставою для визнання окремої демографічної ситуації депопуляцією є та обставина, що величина загального коефіцієнта смертності перевищує величину загального коефіцієнта народжуваності, внаслідок чого відбувається зменшення населення. Не секрет, що чисельність мешканців України скорочується надшвидкими темпами починаючи з 1993 р. Якщо тоді цей показник становив 52,2 млн осіб, то на сьогодні його величина зменшилася більше як на 6 млн і на початок 2009 р. склала 46,1 млн осіб. Провідним фактором стрімкого скорочення чисельності населення й виступила депопуляція – систематичне перевищення чисельності померлих над кількістю народжених.

Загалом, протягом 2007 р. за рахунок природного руху чисельність населення скорочувалася у шістнадцяти країнах світу. Більшість з цих країн – держави пострадянського простору, а лідерство серед них традиційно належало Україні. В результаті цього, як влучно зазначає В. Терещук, депопуляція та високий рівень старіння населення обумовлюють збереження негативних демографічних тенденцій на майбутнє, визначають неминучість нестачі робочої сили, підвищення податкового навантаження на зайняте населення, скорочення фінансових можливостей щодо соціального забезпечення в умовах надмірного зростання попиту на соціальні послуги з боку осіб похилого віку, самотніх, малозабезпечених [5, с. 46–48]. Саме тому одним з пріоритетних напрямів соціально-економічних досліджень необхідно вважати визначення шляхів уникнення подальшого розгортання депопуляційних тенденцій, в тому числі, й на основі вивчення та коригування репродуктивних установок й мотивацій, пануючих в українському суспільстві.

Під репродуктивною мотивацією варто розуміти такий психологічний стан людини, який спонукає її до досягнення особистих цілей шляхом народження певної кількості дітей. Вона виступає спонукальним компонентом репродуктивної установки, яка, згідно з нашим розумінням, являє собою певну понятійну систему, що знаходить відображення у конкретних діях індивіда, спрямованих на забезпечення народження бажаної кількості дітей або уникнення цього. Як психічний регулятор репродуктивної поведінки подібні установки є концентрованим вираженням позитивних або негативних ставлень індивіда до різного роду

репродуктивних проблем. Вони формуються під впливом широкого спектра факторів соціально-економічного та культурно-історичного характеру, можуть бути свідомо прийняті особистістю або нав'язаними їй з боку референтного оточення.

Розрізняють дві групи репродуктивних установок. Першу з них формують переконання, які призводять до активізації народжуваності, а другу – ті, що пов'язані з практикою контрацепції. Для виявлення та конкретизації установок обох груп застосовують інструментарій соціологічної науки. Проте, ми вважаємо, що поширені сьогодні підходи стосовно проведення подібних досліджень володіють рядом недоліків, що обумовлює дефіцит вірогідної інформації та перешкоджає визначенню пріоритетів демографічної політики в Україні. Так, у [1] зазначається, що, як правило, відомості про репродуктивні установки отримують шляхом опитування жіночої половини населення. Причому йдеться не лише про потенційних породілей, але й про їх матерів, переконання яких нібито мають визначальний вплив на дітородну активність дочок. Погляди чоловіків свідомо ігноруються. Фактично, сьогодні в науці панує фемінізований підхід, де перевага надається вивченню дітородних переконань жінок, в тому числі й тих, які вже мають репродуктивний досвід. Натомість роль «чоловіка» розглядається як другорядна. Це аргументується тим, що одночасні опитування подружніх пар засвідчили, що у 30–50% випадків думки чоловіка й дружини не збігаються. Крім того, обґрунтування подібних методологічних поглядів базується на припущенні, що репродуктивні установки формуються переважно у дитячому віці внаслідок батьківського виховання та не змінюються протягом життя [1, с. 369].

Втім, стверджуючи про надважливу роль батьківських репродуктивних переконань, необхідно розуміти, що їх вплив буде дійсно суттєвим лише за умов подібності соціокультурних та економічних умов життєдіяльності сімей. Говорячи мовою математики, застосування інструментарію екстраполяції є виправданим лише тоді, коли досліджувані величини перебувають в умовах аналогічного впливу схожих факторів зовнішнього середовища. Уподібнюючи апріорі дітородні орієнтації дочок до репродуктивних установок їх матерів, вчені, фактично, роблять спробу застосування методу екстраполяції у площині демосоціальних досліджень. Проте такі намагання ігнорують одну важливу деталь – за часів постіндустріального суспільства на Заході, як і в умовах перехідних економік на Сході, світ змінюється надто швидко, внаслідок чого переконання старших поколінь іноді суттєво конфліктують з реаліям поточного культурного та соціально-економічного середовища, в якому приймають репродуктивні рішення їх діти. За таких обставин перенесення батьківських шаблонів репродуктивної поведінки на їх нащадків не зможе забезпечити валідність отриманих результатів дослідження. Більш доцільним виступить застосування інструментарію скоригованої екстраполяції.

На питання ж про те, які фактори ляжуть в основу такого коригування, має відповісти окреме дослідження, але, безумовно, можна стверджувати, що вплив дітородних установок матерів на репродуктивну активність дочок дещо перебільшений, адже, наприклад, за скрутних умов життєдіяльності, безліч факторів зовнішнього середовища спроможні миттєво спростувати всі активні репродуктивні переконання, сформовані попередніми поколіннями.

З іншого боку, апелюючи до факту розмаїтості суджень в межах подружніх пар, науковці безпідставно ігнорують роль чоловіків щодо прийняття репродуктивних рішень, так як наявність розбіжностей в дітородних уподобаннях не може виступити тією причиною, яка б спростувала доцільність виключення чоловічого фактора з поля зору. Ми не вважаємо, що виникнення таких розбіжностей в ході прийняття репродуктивних рішень чимось відрізнятиметься від формування подібних протиріч в процесі визначення спільних уподобань стосовно інших аспектів подружнього життя. Адже йдеться про двох різних людей, які є представниками різних гендерних груп, а тому й носіями неоднакових сімейних ролей: «вихователя» та «годівника». На нашу думку, природним є те, що чоловік та жінка інколи, а можливо й досить часто, матимуть різні репродуктивні установки та наміри. Проте, саме в такому діалозі й приймається те чи інше рішення, в тому числі й стосовно народження дитини. До речі, такі ж відмінності можуть спостерігатися й в думках дочок та їх матерів, про що йтиметься нижче. Крім того, проводячи дослідження репродуктивних переконань, ми й не повинні порівнювати думки респондентів попарно, як про це стверджується у [1]. Такі дослідження повинні відбуватися паралельно, внаслідок чого результати опитування чоловіків раціонально доповнюватимуть та корегуватимуть висновки стосовно вірогідності реалізації тих чи інших намірів жінок.

Й нарешті, зміна економічних умов життєдіяльності, соціальних стандартів та шаблонів суспільної поведінки сприяє трансформації змісту тієї чи іншої гендерної ролі. Якщо раніше, за умов планової економіки й такої зненавидженої багатьма «зрівнялівки», ролі «годувальника» та «вихователя» були чітко детерміновані та прив'язані до певних гендеротипів, то сьогодні, за часів ринкових диспропорцій й грандіозного розшарування суспільства за латино-американським сценарієм, зміст тієї чи іншої гендерної належності є настільки невизначеним та нівельованим, що досить часто доводиться спостерігати спотворення звичних стереотипів про українську сім'ю, коли працювати може жінка, а чоловікові надаватимуться повноваження по догляду за дитиною. Хоча, найчастіше зустрічається змішаний варіант розподілу ролей – жінка та чоловік порівну розподіляють між собою обов'язки по вихованню дитини, тому репродуктивні установки останніх є не менш важливими та вимагають ретельного вивчення. Поряд з цим

видозмінюється і роль сучасних бабусь, які сьогодні досить часто виживають за принципом “натурального господарства”. Внаслідок чого їх настрої – навіть тих, які в свій час були лідерами репродуктивної поведінки та носіями прогресивних дитородних переконань – можуть бути не каталізатором, а навпаки, суттєвою перешкодою на шляху збільшення показників дітності в українських сім'ях.

Таким чином, в цілях передбачення та корегування результатів репродуктивної поведінки населення варто досліджувати не тільки жіночі погляди на проблеми репродуктивного характеру, але й дитородні установки чоловіків. Це сприятиме оптимізації процесів у сфері народжуваності, характеристики яких в Україні починаючи з 1990-х років й до сьогодні є вкрай незадовільними.

Так, якщо наприкінці минулого століття суттєве зниження народжуваності фіксувалося у всіх країнах з перехідною економікою, то відповідні темпи зниження в Україні у трансформаційний період були одними з найвищих, внаслідок чого сумарний показник народжуваності впав до найнижчого в Європі рівня (1,09). Втім, з початком нового тисячоліття почалася деяка посткризова компенсація низької народжуваності – більш швидкими темпами вона збільшувалася у міських поселеннях, переважно в економічно розвинених та урбанізованих регіонах країни, де її сумарний показник перевищив значення 1994 р., склавши у 2007, р. – 1,22, а в 2008, р. – 1,34. Подібна динаміка спостерігалася й в поселеннях сільської місцевості, що загалом дозволило у 2008 р. повернути сумарний показник народжуваності в Україні (1,46) до рівня 1994 р. Проте, якщо взяти до уваги, що значення цього показника нижче 2,15 характеризується як низьке, то стає зрозумілим, що такий рівень репродуктивної активності не є задовільним, тим паче з огляду на те, що й сама кількість жінок у репродуктивному віці невинно зменшується. В результаті цього число народжень у 2008 р. не досягло рівня 1994 р., залишаючись більш як на 200 тис. нижчим від рівня “благополучних” 1980-х років [6, с. 68–70; 7, с. 345–346].

З метою виходу України з кризи відтворення населення важливим є вивчення репродуктивних мотивів її громадян та їх врахування в процесі формування й реалізації державної демографічної політики. Дослідження репродуктивних мотивів здійснюється на основі застосування соціологічних методів. Вперше такі дослідження відбулися в США у 1940-х роках при вивченні мотивів народження останньої дитини. Загалом, необхідно розрізняти економічні, соціальні та психологічні репродуктивні мотиви. Перші пов'язані з прагненнями особистості зміцнити добробут сім'ї, підвищити власний економічний статус. Вони стосуються різних пільг, що надаються при народженні певної кількості дітей. Натомість, соціальні репродуктивні мотиви сприяють збереженню чи підвищенню соціального положення батьків, їх суспільного авторитету чи престижу, сприяють наступності роду чи сім'ї. Психологічні ж репродуктивні мотиви поділяють на три групи:

– мотиви, що сприяють наповненню життя смислом, обумовлюються потребами у синівській (дочірній) любові та повазі, прагненнями власного продовження у дітях або потребами відкривати для себе невідомі досі сторони життя через спілкування з дітьми;

– мотиви, що обумовлюються потребою піклуватися про маленьку дитину, любити її та по мірі росту спрямовувати її розвиток, передавати їй власні життєві цінності;

– інші мотиви, наприклад, бажання уникнути самотності в старості, прагнення чоловіка й жінки зміцнити шлюб тощо [1, с. 368].

Звернення до світової історії дозволяє зробити висновок, що суспільний розвиток супроводжується перманентною зміною соціально-економічних укладів та умов життєдіяльності людства. Це спричиняє перегляд ментальних стереотипів у площині репродуктивної проблематики. Відтак, домінування мотивів однієї групи природно заміщується превалюванням інших – якщо у минулому першочергової ваги набували мотиви економічні, то з плином часу акцент змістився на мотиви соціальної групи. Сьогодні ж в економічно розвинутих державах базисом активізації репродуктивної поведінки виступають мотиви психологічного характеру, що є найважливішою ознакою високого рівня економічного благополуччя країни та суспільної незалежності її громадян. Проте, з іншого боку, саме цим і обумовлюється загострення репродуктивної ситуації, адже якщо за часів домінування економічних мотивів людина була фактично змушена народжувати дітей, які з часом виконували важливі господарські функції, в умовах переважання соціальних мотивів спонування до народжування відбувалося внаслідок впливу суспільного оточення, то у випадку активізації мотивів психологічного характеру індивід має можливість приймати подібні рішення й насправді незалежно від тиску економічних обставин, осудження чи заохочення з боку референтних кіл, виходячи з власних мотивацій та пріоритетів. Останні ж мають природну властивість нівелюватися іншими уподобаннями, адже світ такий нескінченно цікавий та непізнаний, а перспективи кар'єрного росту не мають меж! Принаймні так вважають ті, хто відклав дитородні наміри на потім, надавши пріоритет іншим позиціям піраміди А. Маслоу.

Разом з тим, результати проведеного нами дослідження дозволяють стверджувати, що спонукальна складова репродуктивної поведінки підкоряється наступним принципам організації мотиваційного механізму, що необхідно враховувати в процесі розробки та реалізації демографічної політики в Україні:

– полімотивованості – на репродуктивну поведінку впливає безмежна кількість мотивів, що необхідно враховувати в процесі формування дієвих мотиваційних механізмів. При цьому потрібно розуміти, що між мотивами можуть встановлюватись компенсаторні відносини, тобто недостатня сила одних мотивів може бути компенсована дією інших;

– ієрархічної організації мотивів – припускається домінування мотивів, які відповідають найбільш незадоволеним, а тому найбільш гострим потребам; це обумовлює важливість детального опрацювання складових демографічної політики держави, адже її пріоритети мають бути розроблені у відповідності до найактуальніших соціально-економічних та репродуктивних запитів громадян;

– справедливості – виявляючи той чи інший тип репродуктивної поведінки, людина прагне встановлення справедливих відносин між нею та державою (референтним оточенням). Зокрема, порушення умов врівноваженої справедливості може зумовлювати напругу та зниження репродуктивної активності. При цьому важливо розуміти суб'єктивну сутність поняття “справедливість”, яка у даному разі співвідноситься з усвідомленням індивідом власної ролі та соціального статусу у порівнянні з іншими. Наприклад, відміна допомоги по догляду за дитиною, може спровокувати різке зниження народжуваності не стільки внаслідок відсутності коштів необхідних для виховання дітей, скільки в результаті обурення потенційних батьків нерівністю «правил гри», встановлених державою;

– підкріплення – орієнтує мотиваційний процес на закріплення бажаної репродуктивної поведінки, причому це стосується не тільки змісту політики доходів – це й ідеологічна складова, яка забезпечуватиме індивіду високий соціальний статус та усвідомлення ним визначальної ролі у розбудові власної держави; й побутова – сконцентрована у площині розширення можливостей щодо повноцінного забезпечення продуктами функціонування різноманітних соціальних інститутів – від закладів охорони здоров'я до установ житлово-комунального господарства.

Врахування виявлених принципів організації мотиваційного механізму є вихідною умовою покращення репродуктивної поведінки населення та підґрунтям оптимізації процесів, пов'язаних з відтворенням людського капіталу України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зниження показників народжуваності в економічно розвинених країнах та в країнах пострадянського простору обумовлює необхідність вивчення специфіки дітородних переконань населення репродуктивного віку. В тому числі, на увагу заслуговують репродуктивні установки старших поколінь, які слугували базисом формування дітородного світогляду потенційних породілей та їх чоловіків. Подібні дослідження проводяться демографами більшості країн світу, де репродуктивні тенденції викликають суттєві загрози соціально-економічного характеру.

Депопуляція населення в Україні обґрунтовує доцільність подальших досліджень, спрямованих на усталення бажаних тенденцій у сфері народжуваності. Їх результати дозволять раціоналізувати демографічну політику держави, забезпечивши зорієнтованість населення на збереження та розвиток сімейних цінностей й раціональних дітородних переконань.

Організація подібних досліджень має нести комплексний характер, відповідати специфіці досягнутого рівня економічного та соціокультурного розвитку, що сприятиме створенню необхідних передумов для уникнення та нівелювання депопуляційних тенденцій в Україні, в тому числі й з метою нагромадження та ефективного використання національного людського капіталу.

Література

1. Демографический энциклопедический словарь / [гл. ред. Валентей Д. И.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1985. – 608 с.
2. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / Грішнова О. – К. : Т-во “Знання”, 2001. – 254 с.
3. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке / Питер Ф. Друкер. – М. : Издательский дом «Вільямс», 2001. – 272 с.
4. Лібанова Е. Оцінка демографічної політики за допомогою поздовжніх і поперечних показників народжуваності / Е. Лібанова, П. Шевчук // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 2. – С. 25–31.
5. Терещ В. Тенденції депопуляції в Україні, її регіональні особливості та соціально-економічні наслідки / В. Терещ // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 45–49.
6. Україна на шляху до п'ятнадцятої річниці Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку: Стан реалізації Україною Програми дій МКНР протягом 1994–2009 рр. / [Лібанова–Е., Курило І. та ін.]. – К. : «День Печати», 2009. – 123 с.
7. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Держкомстат України. – К. : Видавництво «Консультант», 2009.

Надійшла 02.10.2010